

Якових Євген Володимирович
*аспірант кафедри кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Створення ефективних механізмів охорони та захисту права власності фізичних і юридичних осіб є важливим завданням кожної правової держави, особливо при здійсненні кримінального провадження. Оскільки відносини власності є рушійною силою та надійним плацдармом для забезпечення стабільності й розвитку економічних процесів у будь-якому суспільстві, то запровадження ефективних механізмів їх захисту відіграє важливу роль.

Відомо, що в усі часи питання захисту права власності належало до виключної компетенції держави і не було предметом розгляду на рівні міжнародної спільноти. Однак за останні 100 років під впливом глобалізаційних процесів та у зв'язку із інтенсивним розвитком правового суспільства, посиленням значення і ролі захисту прав людини право власності та механізми його захисту посіли провідне місце серед забезпечення основоположних прав і свобод людини в світі.

Так, необхідність захисту і гарантування права власності в Україні підкреслюється закріпленням у Конституції України принципу непорушності права власності. Крім того, це положення знайшло своє відображення у ст. 16 КПК України і здійснюється на практиці. Зокрема, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, але, як виняток, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення в порядку та на підставах, передбачених чинним законодавством [1]. Тлумачення такого положення як захисту права власності було здійснено Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Маркс проти Бельгії» від

13.07.1979 р., в якому Суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності».

В теорії права під механізмом захисту прав людини вважають можливість здійснення людиною, індивідом конкретних дій або вчинків, які спрямовані на захист власних прав та свобод. В літературі зазначається, що міжнародно-правовий механізм захисту прав – це комплексна система міжнародних (міждержавних) органів та організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення [2].

Сьогодні у Конституції України (та у законодавстві інших країн романо-германської правової сім'ї) передбачено два механізми судового захисту. Перший виступає як національно-правова гарантія, що охоплює систему національних засобів судового захисту. Другий – базується на визнанні права особи та створення відповідних умов для звернення за захистом до міжнародних судових установ, зокрема до ЄСПЛ. Ці два способи отримали назву прямих, оскільки їх застосування вирішує правову проблему по суті.

До них також відносять міждержавні органи та організації, в тому числі неурядові правозахисні організації. Вважається, що особливістю міждержавних правозахисних організацій є те, що вони дійсно мають вплив на відповідні уряди держав, змушуючи міжнародну спільноту звернути увагу на порушення прав людини через примусове (обов'язкове) виконання їх рішень.

Проте більшість міжнародно-правових механізмів улаштовані таким чином, що вони покликані реагувати безпосередньо лише на масові або систематичні порушення прав державами, а індивідуальні скарги є лише «частинкою у загальному». Тобто їх діяльність не прагне до виправлення кожного порушення, про які їм повідомляють. Скарги і заяви, які надходять, оцінюються виключно на предмет правової проблеми, втрачають свою індивідуальність та потрапляють у масив даних для накопичення, які згодом трансформуються у вирішення комплексної правової проблеми конкретної держави.

Найефективнішими є організації, які мають право прийому і розгляду індивідуальних скарг від юридичних та фізичних осіб. Такі організації здійснюють квазісудовий процес, і як результат – їх рішення є обов'язковим до виконання конкретною державою, урядом. Подібних інстанцій у світі дуже небагато, а звернутися до них громадяни України можуть виключно у випадках, коли Україною ратифіковано відповідний міжнародний документ. Однак організації, яка б здійснювала виключно захист права власності на міжнародному рівні поки що не існує. Тому, сьогодні провідну роль у цьому процесі відіграє саме ЄСПЛ.

Виникнення і розвиток міжнародно-правових механізмів пов'язане із періодом після Другої світової війни, коли держави і спільнота зосередили свою увагу на захисті прав і свобод людини. У цей час Україна ратифікувала більшість міжнародних договорів, які визначають нормативне регулювання, зокрема і відносин власності: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Протокол №1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952 р.) тощо.

Правова регламентація здійснюється нормативно-правовими актами міжнародного характеру на універсальному, регіональному та двосторонньому рівні. Тому, дуже часто держави укладають саме двосторонні договори про правову допомогу, де за допомогою норм-принципів, норм-гарантій, охоронних чи навіть обмежувальних приписів врегульовано права осіб, в тому числі і питання захисту права власності особи. Наприклад, договір між Україною та КНР про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах, договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах тощо. Схожі домовленості існують між Україною та США, Грузією, Республікою Казахстан, Польщею та багатьма іншими державами.

В рамках міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях важливу роль відіграє міжнародно-правова допомога: коли до права власності особи може бути

застосовано не лише механізми правовідновленого характеру, але й інші – наприклад, вилучення або арешт майна, добровільне надання речей і документів, встановлення спеціальних режимів доступу до майна тощо.

Так, Протокол №1 до Конвенції передбачає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. У другій частині зазначено застереження, що вищезазначені положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [3].

Аналізуючи практику звернень громадян України до ЄСПЛ варто відзначити, що для захисту свого права власності при здійсненні кримінального провадження найчастіше посиляються на порушення ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції (захист власності), а також на порушення ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд), ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту), ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) та ст. 17 Конвенції (заборона зловживання правами).

Така правова проблема як конфіскація майна у дохід держави та неможливість отримання компенсації після того, як обвинувачення були зняті за відсутністю складу злочину висвітлена у рішенні ЄСПЛ «Свігрунець проти України» від 30.04.2020 року. Суд зазначив, що оскільки кримінальна справа щодо заявниці за підозрою в отриманні нею права власності на майно незаконним шляхом була закрита у зв'язку з відсутністю складу злочину, то відмова держави повернути це майно заявниці чи відшкодувати їй його вартість після припинення застосування цього заходу становило втручання в її майнові права відповідно до ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції [4].

Інша ситуація склалася у заявниці по справі «Литвиненко проти Росії» від 05.05.2020 року, де на майно заявниці було

накладено арешт виключно на припущеннях слідчих про те, що заявниця перебувала під впливом невідомих злочинців, які застосовували методи для перешкоджання їй діяти добровільно, наприклад, підмішуючи їй наркотики. Хоча сама заявниця надіслала листа до головного слідчого, в якому повідомила, що вона мешкає за кордоном добровільно під час своєї відпустки по догляду за дитиною ще до звернення про накладення арешту на майно. Посилаючись на незаконність та необгрунтованість дій слідчих органів, ЄСПЛ встановив порушення ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції [5].

Таким чином, захист права власності регулюється не лише нормами національного права, а й повноцінно функціонує у міжнародній практиці: через закріплення правових норм універсального, регіонального та двостороннього характеру у відповідних міжнародних договорах. Це дає підстави говорити про формування окремої підгалузі міжнародного права щодо захисту права власності особи. Захист права власності при здійсненні кримінального провадження безперечно займає провідну роль у відновленні прав особи, які були порушені внаслідок неправомірної діяльності правоохоронних органів, оскільки національні суди найчастіше притримуються позиції саме органів досудового слідства, а не особи, яка є підозрюваною, обвинуваченою у кримінальному провадженні.

Джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.04.2010р. №4651-VI. Дата оновлення: 25.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n382> (дата звернення: 09.12.2021р.)

2. Шатарська Т. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL: <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukraini-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/> (дата звернення: 09.12.2021 р.).

3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол від 20.03.1952 р. №994_535. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 09.12.2021 р.)

4. Свіргунець проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (заява № 38262/10) від 30 квітня 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f11#Text

5. Литвиненко проти Росії : Рішення Європейського суду з прав людини (заява № 84447/17) від 05 травня 2020 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-litvinenko-proti-rosii/>

Науковий керівник – к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» Підгородинська А. В.